

Seda ÖZSOY

Dr. Öğr. Üyesi
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Gümüşhane, TR
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Gümüşhane, TR
sedazsy@yahoo.com.tr
ORCID: 0000-0002-2473-4258

Popper ve Kuhn Arasında: Imre Lakatos ve Bilimsel Metodoloji İçin Yeni Bir Öneri

Öz

Bilim olan ile bilim olmayan arasındaki ayrımın nasıl yapılacağı sorununa ilişkin tartışmalar, 20. yüzyılın bilim felsefecileri için öncelikli bir konuma sahip olmuştur. Bu noktada bilim felsefesi literatüründe ayrıcalıklı bir yeri bulunan Lakatos, bilim tarihini iyi bilmenin gerekliliğini vurgulayarak yola çıkmış ve bilimi diğer etkinliklerden ayırt etmemizi sağlayacak bir felsefi analiz işine girişmiştir. Bu bağlamda düşünürün, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi* adlı eseri, bilimsel rasyonalite gibi temel konuların anlaşılması açısından incelenmeye değerdir. *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*'nde Lakatos, Popper'ın ortaya attığı yanlışlamacılık fikrini, "dogmatik yanlışlamacılık", "metodolojik yanlışlamacılık" ve "sofistike yanlışlamacılık" olmak üzere üçe ayırmış ve Kuhn'un *Bilimsel Devrinlerin Yapısı*'nda geliştirdiği tarih tasarımıyla bir hesaplaşma gerçekleştirerek tarihsel olaylar silsilesi içinde bilimsel rasyonalitenin nasıl geliştiğini açığa çıkarmaya çalışmıştır. Lakatos'un öngördüğü bilimsel araştırma programının mantığına göre farklı kuramlar bir araştırma programı çerçevesinde birbirine bağlanmakta, bütün araştırmalar ortak bir "çekirdek" ekseninde birleşmektedir. Bu çalışmada, her ne kadar yöntem konusunda bütünüyle tamamlanmış bir eseri söz konusu olmasa da Lakatos'un bilimsel metodoloji için sunduğu yeni önerisi irdelenecektir. Çünkü Lakatos, bu konunun ifrat ve tefrite düşmeden nasıl değerlendirileceğinin en çarpıcı örneklerinden birini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bilim Felsefesi, Imre Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*.

Between Popper and Kuhn: Imre Lakatos and A New Proposal for the Scientific Methodology

Abstract

Discussions on how to make the distinction between science and non-science have been a priority for the philosophers throughout the history of 20th century. Lakatos who has a privileged place in philosophy of science at this point started out by emphasizing the necessity of knowing history of science and set to work on a philosophical analysis which enables to distinguish science from other activities. In this context of *The Methodology of Scientific Research Programmes* is deserved to be examined in terms of understanding basic issues such as scientific rationality. In Lakatos's *The Methodology of Scientific Research*, Popper's idea of falsification separates into three sections as "dogmatic falsification", "methodological falsification", and "sophisticated falsification". Lakatos tried to reveal how scientific rationality develops in the history of events by making a reckoning with the design of history which developed by Kuhn in the *Structure of Scientific Revolutions*. According to the logic of scientific research program(s) prescribed by Lakatos, different theories are interconnected within the framework of a research program, and all the researches converge on an the axis of a common "core". In this study, Lakatos's building attempts a new scientific logic will be examined because of the fact that presented one of the most striking example of how this subject will be evaluated without overdoing and understatement in his investigations.

Keywords

Philosophy of Science, Imre Lakatos, *The Methodology of Scientific Research Programmes*.

1. Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilim felsefesi alanında karşımıza çıkan tartışmaların ana eksenini Popper, Kuhn, Feyerabend ve Lakatos tarafından ileri sürülen savların oluşturduğu göze çarpmaktadır. Formel sistemlerin daha yoğun olarak kullanıldığı ve bilimin kuramsal yapısının daha da soyutlaştığı bu süreç içerisinde düşünürler, yeni bir felsefi yönelime ve bilimin öndayanaklarını çözümleyebilecek bir açıklama modeline ihtiyaç duymuştur. Bilimde elde edilen başarılar dikkate alındığında yeni bir bilim mantığının gerekliliğini ortaya koyan mantıkçı pozitivistimin tüm sorunları ortadan kaldıracak/bilimden metafizik unsurları arındıracak bir yöntem bulma çabasından hareketle şekillenen tartışmalar, saydığımız isimlerin katılımıyla ileri bir düzeye taşınmıştır. Buna koşutlukla bilim felsefesinin bu kadar önem kazanmasında ve etkili bir disiplin haline gelmesinde kuşkusuz ki 19. yüzyıl ve sonrasında kaydedilen bilimsel başarıların payı yadsınmaz. Einstein'ın rölativitesi, Bohr'un atom modeli, Heisenberg'in belirsizlik teorisi, Planck'ın ışınım yasası ve çoğaltılabilecek diğer örnekleriyle bilim, önceki dönemlere nazaran büyük bir ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemenin kuramsal düzlemde açıklanmasının gerekliliği de bilim felsefesi alanındaki çalışmalara öncülük etmiştir.

Böylece yıllardır felsefe tarihini meşgul eden yöntem sorunu yeniden tartışmaya açılmış ve farklı bağlamlarda incelemeye tabi tutulmuştur. Bu ve benzeri konular hakkında çalışanların başında gelen mantıkçı pozitivistlerin yöntem açısından güvenilir bir bilimsel ölçüt belirlemeye uğraşması ise aslında bilimi metafizik dizgelerden kurtarma yöneliminden başka bir şey değildir. Kurgulanan ifadeler sistemi, uygun kavram ve çıkarımlar aracılığıyla bilimsel verilerin denetlenmesini ve doğrulanmasını sağlayacaktır. Mezkûr tartışmalar neticesinde bilim dilini inceleyecek bir üst-dil tesis edilmeye ve bu üst-dil sayesinde de bilimsel dilin ve bu dil tarafından kuşatılan verilerin kontrolü gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Rudolf Carnap, Otto Neurath, Hans Reichenbach, Hans Hahn, Alfred Ayer, Ludwig Wittgenstein ve Carl Hempel gibi düşünürlerin öncülük ettiği süreç, matematiğin desteğiyle temellendirilmiş bir mantığı öngörür ve bilim olan ile bilim olmayı ayırt etmemizi sağlayacak ölçüt doğrulanabilirliktir.

Bilindiği üzere doğrulamacı bilim anlayışı, dönemin düşünürlerinin çalışmalarının temelini oluşturmuştur. En dikkat çekici isimlerden biri olan Carnap'a göre; bir önermenin bilimsel olması, onu doğrulama yöntemine bağlıdır. Bir önerme, deney ve gözlem yoluyla doğrulanabiliyorsa bilimseldir, doğrulanamıyorsa metafiziktir. Carnap açısından doğruluk sorunu, bir ifadenin anlamıyla ilgili bir sorundur ve bu ifadenin anlamı da ifadenin doğruluk yönteminin, yani ifadenin hangi koşullar altında doğru ya da yanlış olduğunun saptanmasından geçmektedir. O halde bir önerme, var olan ya da tasarlanmış bir olgu bağlamında dile getirildiğinde anlamlıdır ve anlamlı olduğu için de bilgi içeriğine, sonuçta da test edilme olanağına sahiptir. Buradan yola çıkan Carnap, iki tür doğrulama anlayışı geliştirmiştir. Doğrulama, verili olandan hareketle yalın biçimde test edilebilir ise buna *doğrudan doğrulama* adı verilir. Düşünür, doğrudan deneyime indirgenemeyen ama çeşitli araçlar yardımıyla ve matematiksel hesaplamalarla doğruluğun gösterilmesine ise *dolaylı doğrulama* demiştir (Çüçen 2012: 160). Bununla birlikte gerek Carnap'ın gerekse de diğer mantıkçı pozitivistlerin “doğrulama” görüşünün statik bir hat üzerinde ilerlemeyip “belgeleme” ve “denetleme” gibi kavramlar çerçevesinde evrildiğine de dikkat etmek gerekmektedir (Öztürk 2016: 49-56).

Diğer yandan Hempel, evrensel yasalardan yola çıkılarak sınırlandırıcı birtakım koşullar öne sürüldüğünde olgulara yönelik olarak daha dar kapsamlı önermeler elde edildiğini ortaya koymuştur. Bu dar kapsamlı ve somut önermelerin sınanması ile genel ifadelerin doğruluğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu yöntemde *açıklayanlar* (öncüller/explanans), sınırlandırıcı koşulları betimleyen önermeler ve yasalardır. Açıklayanlar verildiğinde *açıklanan* (explanandum) zorunlu bir sonuç niteliği kazanmaktadır. Bir bilimsel açıklamada açıklanan, açıklayanların mantıksal bir sonucu olmalı, yani açıklanan, açıklayanlarda verilen bilgilerden mantıksal olarak türetilebilmelidir. Açıklayanlar ise genel yasalar içermeli ve deneysel içerikli olmalı, yani deney ve gözlem yoluyla sınanabilmelidir (Hempel 1966: 246). Bu ve benzeri görüşler, dönemin koşulları ekseninde önemli bir taraftar kitlesine hitap etmeyi başarmış olsa da zamanla eleştiriye tabi tutulmuştur. Sözü edilen eleştirilerden en dikkat çekici olanı Viyana Çevresi'nin resmi muhalifi olarak görülen Popper tarafından ileri sürülmüştür. Kuhn'un yaklaşımıyla yeni bir boyut kazanan süreç, Feyerabend ile farklı bir yöne evrilmiş, Lakatos ise bu düşünürler arasında gündeme getirdiği çözüm

önerisiyle kendisini özgün bir mahalde konumlandırabilmeyi başarmıştır. Lakatos'un değerlendirmelerini aktarmadan önce bahsi geçen bakış açılarını kısaca ele almak faydalı olacaktır.

II. Popper'ın Temel İlkesi Olarak Yanlışlanabilirlik, Kuhn'un Paradigması ve Feyerabend'in Yöntemi

Popper, tartışmalara konu edilen açıklama modelleri için ortada genel bir sorunun var olduğunu savlamaktadır: Tümevarım sorunu. Düşünür, özel önermelerden evrensel önermelere varma işlemi şeklinde benimsenen tümevarım için çıkarımların yerinde olup olmadığı ve ne zaman yerinde olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Popper tarafından önermeler ya da önermeler dizgesi ileri sürme ve bunları sistemli bir biçimde sınama görevi yüklenen bilim insanı, özünde deney ve gözlem aracılığıyla işleyen ve tümevarım yönteminin esas alındığı süreci doğru analiz edebilmeli ve "olasılığa başvurmadan" bilimsel yöntem için önem arz eden tümevarımsal çıkarımların geçerliliğini temellendirecek bir "tümevarım ilkesi" belirlemelidir (1998: 51-54). Böyle bir ilke totolojik ve analitik olamayacağına göre bilimsel doğruluğun tespiti nasıl gerçekleştirilecektir? Burada bilim olan ile bilim olmayan arasındaki ayrımı sağlamak adına Reichenbach'ın bulma ve doğrulama bağlarını hatırlatan Popper, yaklaşımını gerekçelendirebilmek için bilgi psikolojisiyle bilgi mantığının farkına açıklık getirir.

Popper'ın dile getirdiği farklar söz konusu olduğunda başlangıçta öngörülen önermeler/kuramlar ileri sürme görevi mantıksal çözümleme için yetersiz bir hale gelir. Çünkü yeni bir şeyin nasıl keşfedildiği sorunu bilgi mantığının değil, bilgi psikolojisinin alanına girer. Oysa bilgi mantığı, olguların sorgulanması yerine geçerliliğin sorgulanmasıyla işe başlar. Bilgi mantığı, önermenin sınanabilir olup olmadığıyla ilgilenir, yani dikkate değer her bir fikre uygulanan sistematik sınama yöntemlerini inceler (Popper 1998: 55). Böylece ilkesel düzeyde yeni bir şeyin bulunmasında mantıksal ya da ussal olarak yeniden yapılandırılabilir bir yöntemin olmadığını söylemek mümkündür. Popper açısından kuramların eleştirel sınaması ise dört boyutta gerçekleşmektedir. Bu süreç, sistem içinde çelişmezliğin var olup olmadığını ortaya koymak için sonuçların kendi aralarında mantıksal olarak karşılaştırılması; ampirik nitelikte olup olmadığını belirlemek için kuramın mantıksal biçimine ilişkin bir incelemenin yapılması; sınanacak kuramın bilimsel ilerlemeler için önemli olup olmadığını anlamak adına diğer kuramlarla karşılaştırılması ve son olarak türetilmiş sonuçların ampirik uygulamalarla sınanmasıyla işlerlik kazanır. Bu tümdengelsel sınama yönteminde karşılaştırmalar tutarlı ve olumlu ise tekil sonuçlar benimsenir, doğrulanır ve dizge sınavı başarmış olur; olumsuz ise sonuç yanlışlanır ve sonuçların tümdengelsel olarak türetildiği dizge de yanlışlanır. Her durumda tümdengelsel sınamalar tutarlılığını koruduğu ve bilimdeki gelişmelere rağmen değişmediği sürece "sağlanmış" demektir (Popper 1998: 56-57).

Peki bilimsel araştırmalarda tümevarım yöntemini dışarda bırakmayı gerektirecek veya ampirik olanla metafizik olan arasındaki ayrımı sağlayacak şey nedir? Sorunun yanıtı açısından düşünürün öngördüğü sınırlandırma ayracı, herhangi bir saptama ya da uzlaşım için öneri niteliğindedir. Tümevarımsal sınırlandırma ayracı ya

da olgucu anlamdaki sınırlandırma, tüm ampirik önermelerin sonuçta karar verilebilir olmasıyla eşdeğerdir. Oysa doğrulanamayan önermeleri de kapsayan, onları da ampirik olarak kabul edecek bir ayraç seçilmelidir. Bu da sınırlandırma ayraç olarak dizgenin doğrulanabilirliği değil, yanlışlanabilirliği düşüncesine gönderme yapar (Popper 1998: 64). Önermeler, mantıksal olarak hem doğrulanabilir hem de yanlışlanabilir bir biçimde olmalıdır. Klasik bir örnek olan “*Yarın, burada yağmur yağacak, belki de yağmayacak.*” önermesi çürütülemeyeceğinden ampirik olarak betimlenemez. Buna karşın “*Yarın, burada yağmur yağacak.*” önermesi ampiriktir, diğer bir deyişle deney ve gözlem yolu ile hem doğrulanabilir hem de yanlışlanabilir (Popper 1998: 65). Düşünür açısından mutlak gerçeğe ve kesin bilgiye ulaşamayacağımızdan ve bilğimiz de eleştirel bir bulmaca, varsayımlardan oluşmuş bir ağ, sanılardan dokunmuş bir kumaş olduğundan dolayı bilimin rasyonalitesi doğrulamacılık değil, yanlışlamacılık üzerine inşa edilmelidir.

Mantıkçı pozitivistlere yönelttiği eleştiriler bağlamında Popper’ın saptamaları yeni bir açılım sunmaktadır. Her ne kadar düşünür için de kuram ile olgu arasında bir uygunluk ilişkisi söz konusu olsa da bu ilişkide kuram, olgu tarafından yanlışlanmaya açık olmak zorundadır. Örneğin, “Tüm kuğular beyazdır.” önermesi/hipotezi tek bir siyah kuğunun varlığıyla yanlışlanabilmektedir. Böylece bazı olgular, kuram tarafından açıklanır, bazıları ise yasaklanır. Popper açısından bir doğa yasasının doğrulanması, yalnızca kapsamındaki tüm olaylar tek tek görgül olarak belirlenebilir ve sonuçta tüm olayların kendisiyle tutarlı olduğu saptanabilirse mümkündür, bu da asla gerçekleştirilemez. Buna koşut olarak düşünürün tasarımı doğruluğun erişilebilir olmaktan çıktığı söylenebilir. İnsan aklının sınırları içinde kalan ama pratikte ulaşılması mümkün olmayan bir bilimsel doğruluk fikri ise bilimsel faaliyetin dayanaklarını ortadan kaldıracaktır. Ancak var olan bilgiyi aşma girişimi dolayımında eleştirel akılla hareket etmek ve yanıtlardan çok sorulara odaklanmak, bilimsel ilerlemeyi tetikleyecektir. Çünkü Popper için bilim, mevcut kuramların eleştirilmesiyle ilerler. Zaten mantıkçı pozitivistler, 1930’lardan itibaren doğrulama anlayışlarında revizyona gitmişler ve katı tutumlarını yumuşatmaya başlamışlardır. $E=mc^2$ gibi kuramsal ifadelerin duyu verilerine bağlanarak bırakın mutlak bir biçimde doğrulanmasını, belgelenmesinin dahi olanaksızlığı açığa çıkmıştır. Bu tür ifadeler bir yana, “Masanın üzerinde siyah bir bardak vardır.” gibi ampirik bir ifadenin bile doğrudan duyu verilerine nasıl indirgeneceği hususunda tartışmalar doğmuştur. O halde Popper ile mantıkçı pozitivistler arasındaki ayrım nereden kaynaklanır? Sorunun yanıtı, daha önce zımnen atfı yapıldığı üzere metafiziğin konumunda yatmaktadır. Popper, her türlü metafizik arayıştan ve öngöründen yararlanmayı savlarken bildiği gibi mantıkçı pozitivistler metafiziği dışarda bırakır. Böylece onun sürekli eleştiriyi talep etmesi, bilim insanından filozof olmasını beklemesini de beraberinde getirecektir. Tartışmalar, bu minval üzere süregelen ve bilim tarihi eksenine doğru bir kayma gerçekleşmiştir. Sadece mantıksal çözümlemenin yeterli olmadığını benimsenmesiyle bilimin tarihselliğinin de incelenmesinin gerekliliği öne çıkmıştır.

Bu doğrultuda mantıkçı pozitivistlerin “bilimsel dünya görüşü” bağlamında bilim felsefesinden ne anlaşılması gerektiği üzerine inşa ettikleri geleneğe bir karşı çıkış da 1962 yılında basılan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (The Structure of Scientific Revolutions) adlı eseriyle Kuhn tarafından gerçekleştirilmiştir. “Yeni bir bilim

felsefesinin müjdecisi” olarak karşılanan eserinde Kuhn, “tarih, yalnızca bir zamandizimi ve anlatı deposu olarak görülmediği takdirde şu anda bize egemen olan bilim imgesinde esaslı bir dönüşüme yol açabilir” (1995: 46) görüşüyle temel hedefinin tarihin doğrudan doğruya araştırma faaliyetini kaydetmesinden doğabilecek oldukça farklı bir bilim kavramı kurgulamak olduğunu dile getirmiştir. Kuhn’a göre sorun, “iknaya yönelik ve pedagojik” olarak hazırlanmış ders kitapları ve bunlardan türetilen bilim anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu kitaplarda sıralanan bilgiler, bilimle uğraşan insanları, özellikle de bilim tarihçilerini “bir çoğalma sürecinin vakanüvisleri” haline indirgemekte fakat aynı zamanda bilimin nasıl ilerlediği ile ilgili soruları gündeme getirmektedir: Bilim ya tek tek keşif ve icatların birikmesiyle gelişmiyorsa? Bu bağlamda artık bilim tarihini yazma yönteminde bir devrimin meydana geldiğini söylemek mümkündür. Zamanını doldurmuş kuramların sırf bir kenara atıldıkları için ilkece bilimsel olmadıkları söylenemeyeceğinden birikimci olmayan gelişme çizgileri de izlenmeli ve bilimin kendi zamanındaki tarihsel bütünlüğünü sergileme çabası öncelikli olmalıdır (Kuhn 1995: 47). Bu doğrultuda Kuhn, kendi bilim tasarısının başat unsurlarından biri olan “olağan bilim” kavramlaştırmasını tanımlamaya girişir.

Bilim çevresinin, uygulamanın sürekliliğini sağlamak adına bir süre için temel kabul ettiği bilimsel ilerlemeleri kapsayan olağan bilim dönemi, Kuhn’un ifadesiyle “bulmaca çözme işi”, kendisiyle bağlantılı olarak kullanılan “paradigma” kavramıyla birlikte anlaşılabilir. Olağan bilim döneminin önkoşulu olarak paradigma/kabul görmüş olan bir model ya da örnek, bilim insanları tarafından yapılan araştırmanın temelindeki kurallara işaret eder ve bir paradigmanın kurulması, herhangi bir bilim dalının olgunlaşmasının göstergesidir. Burada belirtmekte fayda var ki Kuhn açısından kurallar, paradigmalardan türetilir ama paradigmalardan da araştırmaya yön verebilir. Diğer yandan Kuhn, paradigma kavramını, eserinin farklı bölümlerinde birden çok anlama karşılık gelecek şekilde kullanmıştır. Kuhn, bahsi geçen kavramın içeriğini “disipliner matris (disciplinary matrix)” ve “motif/numune (exemplar)” alt-kavramlarına indirgemıştır. “Disipliner matris”in kapsadığı bileşenler (simgesel genellemeler, modeller, değerler ve motifler) bilim topluluğu ve bilim felsefecilerince zaten bilirse de “motifler” bilim tartışmalarına yeni bir açılım getirmekte ve üstelik felsefi açıdan da paradigmanın derin anlamını kurmaktadır. Bir paradigmanın ya da paradigma adayının olmadığı yerde, belli bir bilimin gelişmesi ile uzaktan yakından ilintisi olabilecek bütün etkenlerin görece önemlerini ayırt etme olanağı yoktur. Bunun sonucu olarak ilk aşamadaki olgu biriktirme işlemi daha sonraki bilimsel gelişmede görülenden çok daha fazla şansa bırakılmış bir etkinliktir (Kuhn 1995: 57). Bunun yanı sıra bir kuramın paradigma olarak kabul edilmesi için rakiplerinden daha güçlü olması şarttır ancak paradigmadan kapsamına girebilecek bütün olguları açıklaması beklenmez. Yine de paradigma, bilim alanının yeni ve daha katı bir tanımını getirdiği için çalışmalarını bu yeni tanıma uydurmayı beceremeyenleri ya da uydurmak istemeyenleri, tek başına devam etmek veya başka bir çevreye bağlanmak zorunda bırakır (Kuhn 1995: 59-60). Paradigma çevresinde çalışmak, önemli olguların belirlenmesi, olgu ve kuram arasında uyum sağlanması ve kuramın daha da ayrıştırılması işlemlerini gerektirir ki olağan bilim dönemi başka türlü yürütülemez. Aksi bir durum paradigmayı terk etmeyi ve hatta bilim insanının bağlı olduğu bilim dalını bırakmasını gerektirir. Aslında Kuhn’a göre bütün araştırma, paradigmada örtük olarak bulunan ilkelerin doğaya nasıl uygun bir biçimde

bağlanabileceğinin yollarını bulmaktan ibarettir. Dolayısıyla bilim insanı, ne doğrulama/yanıtlama gibi işlerle uğraşır, ne de konulara bir filozof gibi eleştiri odaklı yaklaşır. Adeta bir teknisyen gibi paradigma tarafından üretilmiş olan kalıbı doğanın farklı alanlarına uygulayarak çoğaltmaya çalışır.

Oysaki olağan bir araştırma sorununu sonuca bağlamak, tahmin edileni yepyeni bir şekilde başarmak demektir ve burada Kuhn'un "bulmaca çözme" metaforu devreye girer çünkü bahsi geçen başarının elde edilmesi için araç-gereçle kavramlarla matematikle ilgili bir sürü karmaşık bulmacanın çözülmesi elzemdir (1995: 73). Buna koşt olarak paradigmayı değiştirmek, bambaşka bir bulmaca tanımlamak demektir. Peki böyle bir süreci takiben gündeme gelen paradigma nasıl işlerliğini yitirir ve reddedilir? Kuhn açısından bilimsel bir kuram bir kez paradigma konumu elde ettikten sonra ancak hazırda yerini alabilecek bir başka almaşık adayı varsa geçersiz kılınabilir (1995: 106). Bu nedenle doğayla doğrudan karşılaştırmalı -Popper'in tasarımına atıfla- yanıtlama gibi bir yöntemle ilgili bir işlemin, bilimsel gelişmenin tarihsel incelenişi sonucu ortaya çıkarılan süreçlerle hiçbir benzerliği yoktur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, bilim insanlarını daha önce kabul edilmiş bir kuramı reddetmeye götüren muhakeme işleminin bu kuramın doğa alanıyla karşılaştırılmasından daha başka etkenleri de içermesidir. Herhangi bir paradigmayı reddetme kararı, aynı zamanda daima bir başkasını da kabul etme kararıdır (Kuhn 1995: 106). Ayrıca Kuhn, olağan bilimin kuram ile olgu arasında daha yakın bir uyum sağlamak için sürekli olarak uğraşmak zorunda olduğunu ifade eder. Bu çabayı, Popper'in ileri sürdüğü tarzda bir yanıtlama arayışı şeklinde algılamak olasıdır ancak asıl amaç bulmaca çözümüdür ve bulmaca da varoluşunu bile zaten paradigmanın geçerliliği varsayımına borçludur. Bu husus, Kuhn'un Popper'dan ayrıldığı noktalardan biridir.

Ancak olağan bilim sürekli olarak bu şekilde ilerlemez, başka bir ifadeyle sıklıkla rayından çıkar ve böylece Kuhn'un tasarımının bir diğer bileşeni, yani "bilimsel devrimler" devreye girer. Kuhn bilimsel devrimleri, birikimci olmayan ama gelişimci bir sürecin parçaları olarak kabul eder ve bilimsel devrimlerin en önemli özelliklerinin eski bir paradigmanın yerini onunla bağdaşmayan bir yenisinin tamamıyla ya da kısmen alması olduğunu söyler (1995: 118). Ona göre bilimsel devrimler, eldeki paradigmanın araştırmayı zaten kendisinin odaklamış olduğu bir doğa parçasını incelemek için gerekli işlevi artık yapamadığının artan ölçüde hissedilmesiyle başlar. Böylece yeni bir paradigmanın peşinden giden bilim insanları, yeni araçlar benimser ve farklı yerlere bakar. Daha da önemlisi bilim insanları, devrimler sırasında bildikleri araçlarla daha önce bakmış oldukları yerlere tekrar baktıkları zaman yeni ve farklı şeyler bulur. Paradigma değişiklikleri gerçekten bilim insanlarının araştırma ile bağlanmış oldukları dünyayı farklı şekilde görmelerine neden olur (Kuhn 1995: 132). Çünkü Kuhncu anlamıyla devrim süreci, biçimlerin yavaş yavaş hissedilmeden değiştiği sürekli nitelikli bir evrimden farklı olarak müteşekkil olana kıyasla yeni bir tutumun veya bir fikrin çatışma, mücadele ve zafer sürecidir (Moles 2012: 284).

Görüldüğü üzere Kuhn da bulmaca çözme işi olarak nitelediği bilim faaliyetlerinin nasıl analiz edilmesi gerektiği noktasında özgün katkılar sunmuştur. Olağan bilim ve bilimin devrimci dönemleri arasında nasıl bir bağlantı kurulabileceği, paradigma değişimi söz konusu olduğunda ne zaman bilim topluluğunun görüşlerine başvurulacağı ya da ne zaman bilim insanlarının yaratıcı dehasının devreye sokulacağı

(ki Kuhn bu meselelere çok önem vermektedir), bu konuların rasyonalite aracılığıyla çözümlenip çözülemeyeceği ve sonuçta da bilim felsefecilerinin ne tür bir etkisinin olacağı gibi hususlar, Kuhn'un çalışmalarının merkezinde yer almıştır. Bu alandaki etkisi büyük olmakla birlikte bazı tutarsızlıkların varlığı da -bir taraftan rasyonalite bahsinin geçtiği her durumda bilim topluluğunun onayını öne çıkarırken diğer taraftan konunun onları da aşan yanlarının olduğunu, zaten her şeyi bilen öznenin zihninde mutlak kriterlerin bulunduğunu ileri sürmesindeki gibi- dikkat çekmektedir.

Tüm bunların yanı sıra bilim felsefesindeki tartışmalara yöntem eleştirisi üzerinden katılan Feyerabend ise bilimin statüsünü sarsan açıklamalarıyla dikkat çeker. Ona göre bilim; din, sanat, astroloji gibi alanlardan biridir ve bundan dolayı onun üstün olmasını sağlayacak herhangi bir ölçüt ya da yöntem gerekli değildir. Çünkü bilim, aslında anarşist bir çabadır: Kuramsal Anarşizm, yasa ve düzen öngören diğer seçeneklerinin yanında daha insana yakın, daha çok ilerlemeyi yüreklendiricidir (Feyerabend 1991: 21). Bu nedenle katı bir tutum yerine göz önünde bulundurulması gereken tek ilke şudur: Ne olsa gider (Anything goes) (Feyerabend 1991: 29). Burada belirtmekte yarar var ki ilk bakışta şaşırtıcı gibi gözüke de bu anarşist çaba, Popper'in sürekli eleştiren bilim insanının Feyerabendci tasarımı bulduğu karşılıktır. Böylece belirli bir kurala ya da geleneğe bağlı kalmak, bilimin ilerlemesini sekteye uğratarak bunlara karşı çıkararak yeni kanallar açabilmek, hem özgür düşünmeyi hem de kuramların çoğalmasında destekler. Feyerabend bu süreci, bilim tarihinden seçtiği örnekler aracılığıyla açıklamaya çalışır. Düşünürün bilimsel standartlara bir almaşık şeklinde kurguladığı epistemolojik anarşizm, "en gelişmiş, görünüşte en güvenilir kuramların bile sarsılabilir olduğunu" savunur. Bilim tarihinden sağlanan veriler bize, bilim olan ile bilim olmayanın birbirinden ayrılmasının gereksiz olduğunu göstermiştir. Kopernik, Atomcu Kuram, Büyücülük, Çin Tıbbi örnekleriyle gördük. İşte bugünün bilgisi yarının masalına dönüşebilirken en gülünesi efsane bile sonunda bilimin en sağlam parçası oluverir (Feyerabend 1991: 58). Bu nedenle yeni yaklaşımlara açık olmak ve bunlara direnen "bilim şövenliği"ni ortadan kaldırmak bir zorunluluktur.

Bugüne kadar bilimde gözlemlenen ilerlemeler, mevcut yöntemlerin çiğnenmesiyle gerçekleşmiştir. Çünkü bilim, değişmez kutsallığı olan bir etkinlik olarak görülemez ve aklın evrensel kabul edilmesi, akıldışının ise tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Feyerabend için bilim ile bilim dışı dünya görüşleri arasındaki verimli alışveriş, anarşist bir yaklaşım tarzının gerekliliğini göstermektedir. Feyerabend'in *Yönteme Karşı* adlı kitabında serimlediği görüşlerin, bilimin tek egemen güç haline dönüşme tehlikesine yönelik bir karşı duruşu, aynı zamanda da bilimin tek bir yönteminin olması gerektiği savıyla ilgili eleştirileri içerdiğini söylemek mümkündür. Feyerabend'e göre her yöntemin sınırları bulunmaktadır, ancak kendisinin ileri sürmüş olduğu "Ne olsa gider." kuralı sınırı olmayan tek kuraldır.

Düşünürün bu kural/yöntem ekseninde ortaya koyduğu karşı duruş aynı zamanda geçmişte düşüncelerinden övgüyle söz ettiği Kuhn'un geliştirdiği *paradigma* kavramsallaştırmasına da yöneliktir. Kuhn'un, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda paradigmayı "bilim camiasına belirli bir süre için model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar" şeklinde tanımladığını belirtmiştik (1995: 42). Feyerabend'in ilerlemeyle ilgili öne sürdüğü düşünceler, birbirine alternatif oluşturacak kuramlarla çalışmak üzerine

temellendiğinden, “geniş bir düşünsel çerçeve (paradigma)”ye bağlı kalmak engelleyici olacaktır (Güzel 2013: 143). Feyerabend için Kuhn’un çalışmaları her yoruma uygun ve her yoruma destek sağlayabilir nitelikte olmaları bakımından müphemdirler (1992: 243-283). Bu noktada Lakatos da bilim tarihinin, rekabet halindeki paradigmaların tarihi şeklinde değerlendirildiğini ve “çoğulcu kuramsallık”ın “tekçi kuramsallık”tan daha iyi olduğunu vurgulayarak Feyerabend’i açıkça destekler (Lakatos 2014: 120-121; Lakatos & Musgrave 1992: 111-242). Bu bağlamda Lakatos’un ortaya koyduğu yeni metodolojik yaklaşım, önemli ölçüde özgünlük taşımakla birlikte adı geçen düşünürlerin konuyu ele alış biçimlerinin belirli unsurlarını da içinde barındırır.

III. Lakatos’un Bilimsel Metodoloji İçin Yeni Önerisi

Kendisinden önceki bilim felsefelerini eleştirel bir süzgeçten geçiren Lakatos, mantıkçı pozitivistlere karşı Popper’in savlarına önem verir. Popper’in görüşlerinin bazı yanlarını Kuhn’a yönelerek eleştiren Lakatos’un Feyerabend ile kimi ortak noktalarının olduğu da dikkat çeker. Ancak Lakatos’un bu doğrultudaki ilk yaklaşımı, Kuhn’un olağan ve devrimci bilim anlayışlarını ele almak olmuştur. Ona göre Kuhn’un düşüncesinin aksine bilim nadiren tek bir paradigma tarafından yönlendirilmektedir. Bu çerçevede bilimsel araştırma, yeni kuramların eski kuramların yerini alırken eski kuramların önemli yanlarının korunduğu bir ardıllık içerisinde yer almaktadır. Lakatos, Kuhn’un paradigma kavramına alternatif olarak “bilimsel araştırma programı” fikrini ileri sürer. Bilimsel araştırma içerisinde farklı kuramlar bir araştırma programı çerçevesinde birbirine bağlanmakta, bütün araştırmalar ortak bir “çekirdek” ekseninde birleşmektedir. Ona göre bu çekirdek ise yardımcı varsayımlarla oluşturulan “koruyucu bir kuşak” ile çevrilidir (Güzel 2013: 136-137). Çekirdek, araştırma programı sürerken dokunulmaz olarak kalır ancak araştırmacılar koruyucu kuşağın yardımcı varsayımlarını, araştırma sürecinde, ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz kanıtlarla bağdaştırmak için değiştirebilir (Aslan 2004: 423-453). Bilim, yalnızca deneme yanılma veya bir dizi kestirim ve çürütmeden ibaretmiş gibi görülemez. Örneğin, Newtoncu bilim, yalnızca üç mekanik yasası ve bir kütleçekim yasası olmak üzere dört kestirimden oluşan bir önerme kümesi değildir. Bu dört yasa önermesi Newton programının yalnızca çekirdeğini oluşturur. Bu çekirdek de yardımcı hipotezlerden meydana gelen geniş bir “koruyucu kuşak” tarafından çürütmelere karşı muhafaza edilmektedir. Daha da önemlisi bu araştırma programının aynı zamanda güçlü bir sorun çözme makinesi olan “höristiği” vardır. Bu höristik, sofistike matematiksel teknikler sayesinde aykırılıkları sindirir ve olumlu kanıtlara çevirir (Lakatos 2014: 24).

Bütün kuramlar, gelişimlerinin her aşamasında çözülmemiş sorunlara, üstesinden gelemedikleri aykırılıklara sahiptir. Bu anlamda bütün kuramlar, çürütülmüş bir şekilde doğup çürütülmüş olarak ölürler. Böylece bilimsel/ilerletici bir programın sahte-bilimsel/yozlaştırıcı bir programdan nasıl ayırt edilebileceği sorusu gündeme gelir. Bu doğrultuda ilk olarak Lakatos’un eserinde yer alan “yanlışlamacılık” hakkındaki eleştirel değerlendirmelerine göz atmak faydalı olacaktır. *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*’nde Lakatos, Popper’in ortaya attığı yanlışlamacılık fikrini, “dogmatik yanlışlamacılık”, “metodolojik yanlışlamacılık” ve “sofistike yanlışlamacılık” olmak üzere üçe ayırmıştır. Lakatos’a göre “dogmatik

yanlışlamacılık”, bütün kuramların “yanılabilirliğini” kabul etmekte fakat belirli bir tür “deneysel temelin” yanlışlamazlığını alıkoymaktadır. Tümevarımcı olmadan katı bir biçimde deneycidir: Deneysel temelin kesinliğinin kuramlara taşınabileceğini reddeder. Böylelikle dogmatik yanlışlamacılık doğrulamacılığın en zayıf türüdür (Lakatos 2014: 35). Dogmatik yanlışlamacılığın ayırıcı özelliği ise kuramların aynı derece kestirimsel olduğunun kabulüdür. Bilim, hiçbir kuramı kanıtlayamaz, fakat çürütebilir yani tam bir mantıksal kesinlikle yanlış olanı yadsımayı yerine getirebilir çünkü bunun için kullanılacak sağlam bir deneysel olgular temeli vardır. Böylelikle bilimsel dürüstlük, eğer sonucu kuramla çelişirse kuramın terkedileceği bir temeli önceden belirtmekten ibarettir (Lakatos 2014: 36).

Dogmatik yanlışlamacılığın mantığına göre bilim, sarsılmaz olguların yardımıyla kuramların tekrar tekrar yıkılması sayesinde ilerler. Örneğin, Descartes’in kütleçekim hakkındaki girdap kuramı, gezegenlerin kartezyen çemberler değil, elipsler çizerek hareket ettikleri olgusuyla çürütüldü ve saf dışı bırakıldı. Bununla birlikte Newton’un kuramı, o dönemde mevcut olguları hem Descartes’in kuramıyla açıklanmış olanları hem de onu çürütenleri başarıyla açıkladı. Böylece Newton’un kuramı, Descartes’inkinin yerini aldı. Benzer şekilde sırası gelince Newton’un görüşleri de başka kuramlarla çürütüldü (Lakatos 2014: 37). Görüldüğü üzere bu tür yanlışlamacılık, bilimsel etkinlikte hiçbir kuramın doğrulanamayacağını kabul etmekle birlikte bazı kuramların yanlışlığının tam bir kesinlikle ortaya konulabileceğini iddia etmektedir. Ancak Lakatos’a göre dogmatik yanlışlamacılık iki hatalı varsayıma dayanmaktadır. Bunlar ise “kuramsal ve spekülative önermelerle olgusal veya gözlemsel önermelerin” birbirinden ayrılabilir olduğunun varsayılması ve bir önermenin olgusal yahut gözlemsel olmanın temel ölçütünü yerine getirmesi durumunda, onun doğru olduğunun yani olgularla ispatlandığının kabul edilmesidir (Lakatos 2014: 38).

Özetlemek gerekirse klasik doğrulamacılar yalnızca kanıtlanmış kuramları, neo-klasik doğrulamacılar olası olanları kabul ettiler; dogmatik yanlışlamacılar ise iki durumda da herhangi bir kuramın kabul edilebilir olmadığını fark edip kuramları, sınırlı sayıda gözlemlerle çürütülebilir oldukları takdirde onaylamaya karar verdiler. Bu durumda, “Tüm gezegenler bir elips boyunca hareket eder.” gibi bir kuram beş gözlemlerle çürütülebilir ki bu da bizi dogmatik yanlışlamacılık açısından kuramın bilimsel olduğu kabulüne götürür. Aynı şekilde “Bütün gezegenler bir çember boyunca hareket eder.” gibi bir kuram dört gözlemlerle çürütülebildiğinde kuram, onlar için daha da bilimsel olur. Dolayısıyla bilimselliğin en üst noktası “Tüm kuğular beyazdır.” kuramıdır çünkü tek bir gözlemlerle çürütülebilir. Diğer yandan Newton’un, Maxwell’in, Einstein’in olasılıkçı kuramları, bilimsel olmadıkları gerekçesiyle reddedilebilir çünkü hiçbir sınırlı gözlem kümesiyle çürütülmeleri mümkün değildir (Lakatos 2014: 46).

İkinci olarak “metodolojik yanlışlamacılık”a gelindiğinde ise bu tür, uzlaşımçılıkla kısmi bir ilişki içinde anlaşılmaktadır. Lakatos açısından metodolojik yanlışlamacılık, uzlaşımçılığın bir türüdür ve bunu anlayabilmek için “pasifist” ve aktivist” bilgi kuramları arasındaki ayrımı bilmek gerekir. Pasifistlere göre doğru bilgi tamamıyla etkin olmayan bir zihinde doğanın bıraktığı izdir ve zihinsel etkinlik sadece önyargı ve bozulma getirebilir. En etkili pasifist ekol ise deneyciliktir. Aktivistler, doğanın kitabını zihinsel etkinlik olmaksızın beklentilerimizin ve kuramlarımızın etkisinde onu yorumlamaksızın okuyamayacağımızı savunur. Muhafazakâr aktivistlere

(muhafazakâr uzlaşımçı ya da metodolojik doğrulamacı) göre, temel beklentilerimizle doğarız, onlarla dünyayı “kendi dünyamız”a dönüştürürüz fakat böylelikle sonsuza kadar kendi dünyamızın zindanında yaşamak zorunda kalırız. Devrimci aktivistler (devrimci uzlaşımçı ya da metodolojik yanlıslamacı) ise kavramsal çerçevemizi geliştirebileceğimize ve hatta daha iyi olanlarıyla değiştirebileceğimize inanır çünkü zindanlarımızı biz yaratırız ve onları eleştirel bir biçimde yıkmamız mümkündür. Bu bağlamda Lakatos’a göre Popper’in hem uzlaşımçı hem de metodolojik bileşenler barındıran yanlıslamacılığını hatırlamak gerekmektedir. Popper, anlaşmayla kararlaştırılan ifadelerin tümel değil, tekil olduğunu iddia ederek uzlaşımçılardan; böyle bir ifadenin doğruluk değerinin olgularla değil, bazı durumlarda anlaşmayla kararlaştırılabileceğini savunarak dogmatik yanlıslamacılardan ayrılmaktadır. Bu açıdan metodolojik yanlıslamacılığa göre, bilim insanları olguları yorumlama sürecinde deneysel teknikleri kullanırken bu işi yanılabilir kuramların ışığında yapar. Bu kuramları belli bağlamlarda kullanıyor olmalarına rağmen onları sınanan kuramlar olarak değil, problem teşkil etmeyen bir “arka-plan bilgisi” olarak götürler (Lakatos 2014: 47-50).

Metodolojik yanlıslamacılık, aynı zamanda yeni bir sınır koyma ölçütü önerir. Buna göre sadece belirli “gözlemlenebilir” olgu durumlarını yasaklayan ve dolayısıyla “yanlıslanabilen” ve reddedilebilen kuramlar yani gözlemsel olmayan önermeler bilimseldir ya da bir kuram, “deneysel temele” sahip olduğu durumda bilimseldir veya kabul edilebilir. Dogmatik ve metodolojik yanlıslamacılık arasındaki ayrımı keskinleştiren bu ölçüt, nispeten daha fazla özgürlük alanı tanır ve yeni eleştiri mevkileri açar ki buna koşut olarak daha fazla sayıda kuram bilimsel sıfatını hak etme şansına kavuşur (Lakatos 2014: 55). “Sofistike yanlıslamacılık”a geldiğinde ise bir kuram, eğer önceki veya rakip bir kuramdan farklı olarak “artan deneysel içerikle” destekleniyorsa yani eğer yeni olguların keşfine götürüyorsa ancak o zaman “bilimsel” veya “kabul edilebilir” bir kuram sayılır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse dogmatik yanlıslamacılığa göre bir kuram kendisiyle çelişen bir gözlem önermesiyle yanlıslanır. Oysa sofistike yanlıslamacılıkta, örneğin K kuramı ancak ve ancak şu özellikleri yerine getiren bir K* kuramı ile yanlıslanmaktadır:

1. K*, K’den daha fazla deneysel içeriğe sahip olmalıdır.
2. K*, K’nin önceki tüm başarılarını açıklamalıdır.
3. K* kuramının fazla içeriğinin bir kısmı, deneysel olarak desteklenmelidir (Lakatos 2014: 65-66).

Böylece eğer bir kuram, sayılan bu özellikleri karşılayan bir “problem kayması” meydana getiriyorsa “ilerletici”dir (progressive) ve bu nedenle bilimseldir. Eğer problem kayması, bu gereklilikleri yerine getirmiyorsa o kuram “yozlaştırıcı”dır (degenerating) ve bu yüzden de sahte-bilimsel bir kuram olarak görülmelidir ve Lakatos’a göre bu nedenle de reddedilmelidir. Bilimsel ilerleme, problem kaymasının ilerletici veya yozlaştırıcı olma derecesine yani hangi kuramlar dizisinin bizi yeni olguları keşfetmeye götürdüğüne bağlı olarak belirlenir. Böylece Lakatos’un ele aldığı şekliyle sofistike yanlıslamacılık bilimsel kuramlarla ilgili sorunları, bir kuramın değerlendirilmesinden bir dizi kuramın değerlendirilmesine kaydırmaktadır. Diğer kuramlardan yalıtılmış olarak bir kuramın bilimselliğinden veya bilimsel olmamasından

bahsedilemez. Lakatos açısından yanlışlama, kuram ile deneysel temel arasındaki bir ilişki değil, fakat kuramlar ile özgün deneysel temeller ve yarışmanın ortaya çıkardığı deneysel büyüme arasında çoklu bir ilişkidir.

Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisine bakıldığında ise bunun, Kuhn'un anlayışı ile sofistike yanlışlamacılığın bir sentezi olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu çerçevede Lakatos eserinde, “katı çekirdek”, “koruyucu kuşak”, “pozitif keşif/olumlu hōristik” ve “negatif keşif/olumsuz hōristik” terimleri üzerinden görüşünü ortaya koymaya çalışır. Buna göre, daha önce de değindiğimiz üzere tüm bilimsel araştırma programları, bir “katı çekirdek” ve onu çevreleyen bir “koruyucu kuşak”a sahiptir. Koruyucu kuşak, bilimsel araştırma programının ayırıcı özelliği olup programın geliştirileceği temel hipotezlerden oluşur. Katı çekirdeği değişikliğe uğratabilecek bilim insanları, araştırma programı içinde kalarak bunu başaramazlar. Böylece araştırma programı değişmeye başlar. Bütün etkinlik bir çekirdeğe dayalı olarak gerçekleştirileceği için bu temel yapının yanlışlanmamasına çalışılır. Fakat dogmatik yanlışlamacılığın aksine burada katı çekirdeğin çökmesinin mümkün olduğu ve daha iyi bir araştırma programının varlığına bağlı olduğu savunulur. Lakatos programın çöküşünün, mantıksal ve deneysel nedenlere dayandığını vurgulamaktadır.

“Negatif keşif/olumsuz hōristik”, bir programın gelişimi esnasında katı çekirdeğin değişikliğe maruz bırakılmaması ve bozulmadan kalması gerektiği düşüncesiyle ilgilidir. “Pozitif keşif/olumlu hōristik” ise bilim insanlarını anomaliler arasında boğulmaktan kurtarmaya hizmet eder. Koruyucu kuşakta meydana gelen değişikliklerin ileri götürücü bir problem kaymasına neden olması durumunda araştırma programı başarılı, tersine yozlaştırıcı bir problem kaymasına götürmesi durumunda ise program başarısızdır. Lakatos için başarılı bir araştırma programının klasik örneği, Newton'un kütleçekimi kuramıdır. İlk üretildiğinde, bir aykırılıklar/karşı örnekler okyanusuna batmış durumdadır ve bu aykırılıkları destekleyen gözlem kuramları aleyhindedir. Fakat Newtoncular, büyük bir azim ve marifetle bu “karşı kanıt”ın kurulmasını sağlamış olan başlangıçtaki gözlem kuramlarını alaşağı ederek karşı olayları birbirini destekleyen olaylara dönüştürmüştür. Bunun yanında bir araştırma programı bir dünya görüşü haline gelmemelidir, başka bir deyişle nasıl matematiksel katılık kendisini neyin ispat olup neyin olmadığına hükmeden bir hakem konumuna koyarsa bir araştırma programının kendisini aynı şekilde neyin açıklama olup neyin olmadığına hakemi konumuna koyan bir çeşit bilimsel katılığa dönüşmesine asla izin vermemek gerekir (Lakatos 2014: 120).

Bütün bu açıklamalar Lakatos tarafından bilim tarihinde önemli yerleri olan Prout, Bohr, Kopernik, Newton, Planck, Maxwell ve Einstein gibi birçok bilim insanının meydana getirdikleriyle ilgili örnekler verilmek suretiyle desteklenmeye çalışılmıştır. Çünkü bilim tarihi, birbiriyle rekabet halindeki araştırma programlarının (ya da dilerse paradigmalardan) tarihidir ve öyle de olmalıdır; normal bilim dönemlerinin birbirini izlemesi değildir ve o hale gelmemelidir. Rekabet ne kadar erken başlarsa o kadar iyidir. Çoğulcu kuramsallık tekçi kuramsallıktan daha iyidir. Bu noktada Popper ve Feyerabend haklıdır ama Kuhn haksızdır (Lakatos 2014: 121). Ancak burada Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* kitabını yazmasının ardından (1969 sonrası) kaleme aldığı yazılarında çoğulculuğa kayan bir anlayışa yönelmiş olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

Peki araştırma programları nasıl saf dışı edilirler? Popper, Kuhn ve Feyerabend'e yönelik karşı çıkışların ardından oluşturulan yeni dizge için yanıtlanması gereken yegâne soru budur. Lakatos'a göre yozlaştırıcı bir sorun değişikliği, bir araştırma programını saf dışı etmek için eski moda çürütmeden ya da Kuhncu bir bunalımdan daha yeterli bir sebep değildir. Bir programı reddetmek için yani çekirdeğini ve koruyucu kuşağını teşkil etme programını etkisiz kılmak adına (sosyo-psikolojik sebeplere karşıt olarak) nesnel bir sebep olabilir mi? Yanıt oldukça açıktır: Gerekli olan nesnel sebep, rakibinin daha önceki başarısını açıklayan ve daha fazla hōristik gücü olduğunu göstermek suretiyle onun yerine geçen rakip bir araştırma programı tarafından sağlanır (Lakatos 2014: 121).

Buradan hareketle eserinde metodolojilerin eleştirel bir karşılaştırmasını sunan düşünür, bilimin rasyonellik bunalımına çözüm olarak tarihe ve tarihyazımına önemli bir misyon yükler. Oldukça yüksek epistemolojik standartlar koyan doğrulamacı metodolojiler ve küresel bir tümevarım ilkesiyle taçlanan uygulamacı-uzlaşımçı metodolojiler yetersizliklerinden dolayı tarihyazımsal bir araştırma programının metodolojisiyle yer değiştirmelidir. Bilimsel rasyonalite kuramında ilerlemenin işaretleri yeni tarihsel olguların keşfi, büyüyen değer yargılarıyla dolu tarihin rasyonel olarak yeniden inşasıdır. Bilimsel rasyonalite kuramı ilerlemeci bir tarihyazımsal araştırma programı teşkil ettiği takdirde ilerler (Lakatos 2014: 216). Düşünür açısından bilim rasyoneldir fakat bilimin rasyonalitesi hiçbir metodolojinin genel kuralları altında toplanamaz (Lakatos 2014: 212). Sonuç itibarıyla Lakatos'un eserinin geneline hâkim olan temel motivasyonun bilimin daha iyi bir rasyonel yeniden inşasını sunan geliştirilmiş bir metodoloji ortaya çıkarmak, başka bir ifadeyle *yeni bir bilim mantığı* kurmak olduğunu söylemek mümkündür. Buna koşut olarak Lakatos, Viyana Çevresi ile başlayan eleştirel geleneğin bir sürdürücüsü gibi gözükse de bilim felsefesi açısından yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir.

IV. Sonuç

Aktarılanlar ışığında Lakatos açısından Popper'in deneysel olarak yanlıştırılabilir olma şeklinde betimlediği yaklaşımının oldukça iyi bir bilimsel ölçüt sunduğunu belirtmek gerekir. Herhangi bir dizgenin bilimsel olması onun deneysel açıdan sınanmasında kendisini gösterir. Kuramın doğrulanması için yüzlerce örnek karşımıza çıkabilir ancak yanlıştırılması için tek bir örnek yeterlidir. Oysaki Popper, bilimsel kuramların inatçılığını hesaba katmaz, başka bir ifadeyle bilim insanların sadece olgularla çeliştiği için kuramdan vazgeçmeyeceklerini göz ardı eder. Popper'in düşüncelerinin aksine Lakatos'un "bilimsel araştırma programlarının metodolojisi" ilk andan itibaren akla uygunluk beklemeyerek kuramlara "merhametli" davranır. Programların kendilerini geliştirmeleri onlarca yıl alabilir, bu yüzden de eleştiri, çürütme yoluyla yapılan Popperci hızlı bir infaz olmamalı, yapıcı olmalıdır.

Kuhn için de tek bir deneysel kanıt yeterli olmayacaktır. Paradigma değişiminin kavramsal devrimlere gönderme yapması, yanlıştırılma mantığının paradigmanın reddedilmesi durumunda uygulanamayacağını gösterir. Gözlemlerimiz de kuram yüklüdür. Kuramı yanlıştırılmak üzere kurgulanan bir deney, kuram içinde kaldığı sürece gerçekleştirilemez. Bu durum, kuramların doğayla karşılaştırılmasının

olanaksızlığını yani paradigmaların eş-ölçülemezliğini ifade eder. Lakatos, Kuhn'un bu yaklaşımının dini fanatiklerin temel siyasal inançlarını haklı çıkardığını ileri sürer. Bilimsel devrimler, Kuhn'un kimi savlarındaki gibi irrasyonel din değiştirmeler değil, rasyonel ilerlemelerdir. Kısacası bilim tarihi, ne Popper'ı ne de Kuhn'u tam anlamıyla desteklemektedir. Poppercı can alıcı deneyler de Kuhncu devrimler de birer mittir, başka bir ifadeyle çok önemli yönleri itibarıyla pratikle uzlaşmaz. Aslında meydana gelen ilerletici bir araştırma programının yozlaştırıcı olanın yerini almasıdır.

Bunların yanı sıra Feyerabend ise hem Popper'ın ölçütüne hem de bilimsel tutuculuk olarak gördüğü Kuhn'un anlayışına karşı duruş sergiler. Feyerabend'in total perspektifi, bilim ile sahte-bilim arasındaki sınır belirleme işini de kısmen saçma addeder. Herhangi bir bilimi/kuramı bir diğerinden üstün görmemizi sağlayacak mutlak rasyonel bir açıklama/ölçüt yoktur. Buna rağmen Lakatos, bilimsel ilerlemenin rasyonel bir açıklamasının yapılabileceğini öngörür. Bilim tarihi rasyonel olarak yeniden inşa edilmelidir ki ne Popper gibi yanlış bir bilim tarihi okuması yapılsın ne de Feyerabend'de görüldüğü üzere irrasyonellik saplantısı devreye girsin.

Sonuç olarak Lakatos'a göre bilimsel bir analizde değerlendirilmeye tabi tutulması gereken tek bir kuram değil, araştırma programının kendisidir. Yeni olguları önceden öngören araştırma programı ilerletici, olguları açıklama işinde yetersiz kalanlar yozlaştırıcıdır. Lakatos'un ölçütü oldukça açıktır: *Yeni bir bilimsel metodoloji için bilim tarihini yeniden/yeni bir perspektifle okuyarak bilimsel araştırma programlarının rasyonel temelini/konumunu pekiştirmek.* Lakatos'un durumunda bir yandan bilim pratiği dikkate alınmalı ve bilim insanlarının kendi mesleklerini hangi koşullar altında icra ettiği unutulmamalı ancak bu anlayış, bilimsel bir problemin sadece bilim topluluğunun kararına nazaran çözülebileceği anlamına gelmemelidir. Diğer yandan kuramsal unsurlardaki keskin kırılmalar yerini tedrici eleştiri sürecine bırakmalı ancak eleştiri, her tür savın bilimsel irdelemeye girmesine izin verecek kadar irrasyoneliteye kaymamalıdır. Anlaşılabileceği üzere Lakatos, bilim felsefesi alanında ifrat ve tefrite düşmeden nasıl değerlendirme yapılacağına en çarpıcı örneklerinden birini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

ASLAN, Hasan (2004). "Bilim Felsefesinin Tarihi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt II, ed. Ahmet Cevzici, ss. 423-453, İstanbul: Etik Yayınları.

ÇÜÇEN, A. Kadir (2012). *Bilim Felsefesine Giriş*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

FEYERABEND, Paul K. (1991). *Yönteme Kaşı*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Ara Yayıncılık.

FEYERABEND, Paul K. (1992). "Uzmanlaşma Taraftarı İçin Teselliler", *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin İncelenmesi*, ed. Imre Lakatos ve Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, ss. 243-283, İstanbul: Paradigma Yayınları.

GÜZEL, Cemal (2013). *Bilim Felsefesi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

HEMPEL, Carl G. (1966). *Philosophy of Natural Science*, New Jersey: Prentice Hall Publisher.

KUHN, Thomas (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Alan Yayıncılık.

LAKATOS, Imre & Alan MUSGRAVE (1992). *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

LAKATOS, Imre (2014). *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, çev. Duygu Uygun, İstanbul: Alfa Yayınları.

MOLES, Abraham (2012). *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, çev. Nuri Bilgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖZTÜRK, Ümit (2016). “Rudolf Carnap”, *Felsefe Tarihi III: XX Yüzyıl Filozofları*, ed. A. Kadir Çüçen, ss. 30-60, İstanbul: Sentez Yayınları.

POPPER, Karl R. (1998). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka, İbrahim Turan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

